

Is er wat mis met de mand (van de ‘rotte appels’)?

JOHAN GOETHALS^a
PAUL PONSAAERS^b

Panopticon, 35 (4), 257-266
© 2014 MAKLU | ISSN 0771-1409 | JULI 2014

- ^a Prof. dr. Emeritus, Leuvens Instituut voor Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, KU Leuven (Corresp.: Johan.Goethals@law.kuleuven.be).
- ^b Prof. dr. Emeritus, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Faculteit Rechtsgeleerdheid, Universiteit Gent (Corresp.: Paul.Ponsaers@Ugent.be).

Sinds enige tijd staat de problematiek van wetenschapsfraude hoog op de agenda, zo ook in de criminologie. In dit editoriaal willen we deze discussie kaderen. Het ligt niet in onze bedoeling om aan koppensnellen te doen. We zullen dan ook zorgvuldig vermijden om in dit editoriaal namen van in opspraak gekomen personen of instellingen te noemen. We vragen ons immers af of het gaat om enkele ‘rotte appels’ in de mand, of dat er meer aan de hand is, met andere woorden: is er wat gaande met de mand zelf? Bij een dergelijke onderneming meteen met de vinger wijzen in de richting van individuen of instellingen loopt immers vooruit op het beantwoorden van de vraag die we ons stellen.

De criminologie is een mooie wetenschap. Het is dan ook omdat we ons bekommeren om de toekomst ervan dat we dit themanummer hebben samengesteld en dit editoriaal schrijven, waarbij we ons meteen ook de vraag stellen of de problematiek van wetenschapsfraude zich al dan niet op een specifieke wijze stelt in deze discipline. We beperken ons in dit editoriaal tot het Nederlands taalgebied en gaan in op de recente geschiedenis om op het einde ervan enkele rode lijnen te trekken die uit deze aaneenschakeling van evenementen kan afgeleid worden.

In 1993 publiceert wetenschapsjournalist Frank VAN KOLFSCHOOTEN (1993) zijn boek *‘Valse vooruitgang. Bedrog in de Nederlandse wetenschap’*. Amper een paar jaar later, in 1996, komt één van de meest productieve Nederlandse psychologen, auteur van tal van wetenschappelijke artikelen en boeken, in opspraak. Er wordt gesuggereerd dat hij plagiaat heeft gepleegd. Een commissie wetenschappelijke integriteit, aangesteld door de universiteit waaraan de man verbonden is, concludeert dat de betrokkene ‘onzorgvuldig’ is geweest, maar ook dat de aanvankelijke beschuldiging van plagiaat niet houdbaar is, mede en vooral omdat er eigenlijk geen duidelijke definitie blijkt te bestaan van plagiaat (HOFSTEE & DRUPSTEEN, 1996).

Concreet gaat het om een aanzienlijk aantal passages in de boeken van de hoogleraar die vrijwel letterlijk vertaald blijken uit publicaties van anderen. In één geval gaat het om een stuk van 20 pagina’s. De in opspraak gekomen psycholoog houdt in eerste instantie vol dat hij de kwestieuze passages zodanig bestudeerde dat hij zich bij

het schrijven van zijn eigen werk niet meer realiseerde dat het om het gedachtegoed van anderen ging, dan wel dat hij was vergeten de oorspronkelijke auteurs te noemen. Een deel van de geplagieerde auteurs geeft achteraf aan weet te hebben gehad van het feit dat betrokkene hun materiaal voor gezamenlijke publicaties zou gebruiken en had daar geen bezwaar tegen. Het komt uiteindelijk tot een proces.

Bij het getuigenverhoor voor de rechtbank blijkt dat in het rapport van de onderzoekscommissie van de universiteit een ontlastend document en een verklaring ontbreekt. Dat leidt er echter niet toe dat de universiteit afstand neemt van het rapport van de commissie. De toenmalige rector oordeelt op grond van het rapport van de commissie dat 'als je bij herhaling met het geestelijk eigendom van andere mensen zo omgaat, verspeel je het vertrouwen dat een hoogleraar absoluut nodig heeft' (DIJKHUIS *et al.*, 1997). Opvallend in deze zaak is wel dat de hoogleraar naderhand in de gelegenheid was om zijn wetenschappelijke activiteiten terug op te nemen in zijn vakgebied, weze het in een andere werkomgeving.

De discussie omtrent plagiaat is met deze zaak ingezet en zal niet meer van de agenda verdwijnen. In april 2005, minder dan tien jaar na hoger vermelde zaak, promoveert een Vlaams filosoof en criminoloog (X) op een doctoraal proefschrift in de criminologie. Het proefschrift heeft betrekking op georganiseerde criminaliteit. Het proefschrift zal nooit gepubliceerd worden als zodanig. In 2007 wordt de criminoloog aangesteld als universitair hoofddocent (UHD) bij een vakgroep Criminologie aan een Nederlandse universiteit. Hij laat zich opmerken als een verdienstelijk docent, aangezien hij wordt genomineerd voor de onderwijsprijs van de universiteit. Zowat vijf jaar na de verdediging van zijn proefschrift, in 2010, wordt betrokkene aangesteld als hoogleraar criminologie aan een andere Nederlandse universiteit, waar een leerstoel criminologie is vrijgekomen. Hij blijft nog enige tijd ook deeltijds verbonden aan de eerstgenoemde Nederlandse universiteit.

Intussen doet zich een van de meest spraakmakende zaken voor van wetenschapsfraude in Nederland. Het gaat ditmaal om een hoogleraar sociale psychologie (Y) die op grote schaal zou hebben gefraudeerd met onderzoeksgegevens. Verschillende commissies bestuderen zijn publicaties en komen tot de conclusie dat betrokkene in een groot aantal artikelen en boekhoofdstukken heeft gefraudeerd. In september 2011 zet de universiteit de man op non-actief. Hij geeft de fraude zelf toe: *'Ik heb gefaald als wetenschapper, als onderzoeker. Ik heb onderzoeksgegevens aangepast en onderzoeken gefingeerd. Niet een keer, maar meerdere keren, en niet even, maar gedurende een langere tijd'*, stelt hij. *'In de moderne wetenschap ligt het ambitieniveau hoog en is de competitie voor schaarse middelen enorm. De afgelopen jaren is die druk mij te veel geworden. Ik heb de druk te scoren, te publiceren, de druk om steeds beter te moeten zijn, niet het hoofd geboden'* (VOLKSKRANT, 31-10-2011). Het waren jonge medewerkers uit de onderzoeksgroep van de man zelf die de kat de bel aanbonden bij de academische overheid. Frank van KOLFSCHOOTEN (2012) schrijft een nieuw boek in de slipstream van de affaire: *'Ontspoorde Wetenschap'*. Volgens de deskundigen in het boek is fraude slechts een symptoom van een dieperliggend probleem, met name de meedogenloze concurrentie en publicatiedwang.

Vanaf nu volgen de zaken elkaar snel op. Voorgaande zaak heeft het wetenschappelijk milieu gevoelig gemaakt voor de problematiek en universiteiten willen in toenemende mate reputatieschade vermijden. Terwijl tot dan toe de problematiek beperkt bleef tot de menswetenschappen, keert dit tij in november 2011, wanneer een senior onderzoeker bij een Nederlands universitair medisch centrum ontslag neemt, nadat aan het licht komt dat zijn onderzoeksgegevens oncontroleerbaar zijn en dat

hij bij het verzamelen ervan mogelijk onjuist heeft gehandeld. De onderzoeker deed onderzoek naar pijnbeleving bij patiënten. De fraude kwam aan het licht dankzij een promovendus die meehielp met het onderzoek (KNACK, 7-1-2014).

Dezelfde maand nog wordt een hoogleraar geneeskunde, internist en vasculair geneeskundige op staande voet ontslagen door zijn Nederlandse universiteit wegens schending van de wetenschappelijke integriteit. Hij zou gegevens hebben verzonden, gebruik hebben gemaakt van gegevens van patiënten die daartoe hun toestemming niet gaven, en onderzoeksgegevens slecht en onoverzichtelijk hebben bijgehouden. Het was een jonge onderzoeker die aan het werk van de hoogleraar twijfelde en de kat de bel aanbod (VOLKSKRANT, 9-10-2012).

In februari 2012, tijdens een maandelijks wetenschapscafé van De Balie, spreken onder meer Frank VAN KOLFSCHOOTEN en Cees SCHUYT (emeritus hoogleraar sociologie UVA en voorzitter van de commissie Wetenschap, Ethiek en Integriteit van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen – KNAW) over wetenschapsfraude naar aanleiding van de zaak Y. SCHUYT hekelt het geschipper met meerdere auteurs in wetenschappelijke tijdschriften, zoals dealtjes tussen wetenschappers om hun naam onder elkaars artikelen te zetten om hun Hirsch-index, een vakafhankelijke index die de 'carrière-impact' van de publicaties van een wetenschappelijk onderzoeker meet, te verbeteren. SCHUYT: *'Ik heb artikelen gezien met 138 auteurs. Er wordt bijna geen artikel gepubliceerd of er is ruzie over de auteursplaats'*. SCHUYT pleit ervoor wetenschappelijke instellingen zoveel als mogelijk de verantwoordelijkheid voor fraudebestrijding zelf te laten dragen. Dat zou bijvoorbeeld kunnen door ze de subsidies voor frauduleus onderzoek weer terug te laten betalen aan de financierende overheid. SCHUYT vindt het vreemd dat coauteurs van plagiaatplegers of fraudeurs nauwelijks schade ondervinden van zo'n affaire. Hij is de mening toegedaan dat fraude niet altijd makkelijk aanwijsbaar is, maar stelt tegelijkertijd vast dat de bestrijding ervan in tien jaar niet veel is gevorderd.

In mei 2012 melden een aantal Vlaamse hoogleraren aan hun universiteit dat de reeds hoger genoemde criminoloog X (werkzaam in Nederland als hoogleraar intussen) naar hun oordeel plagiaat pleegde in zijn doctoraal proefschrift uit 2005. Het gaat om letterlijke overnames door de betrokkene uit de werken van een Engelstalig hoogleraar in management, zonder enige verwijzing naar deze auteur. De opbouw van het proefschrift zou identiek zijn aan het werk van de geplagieerde professor, fundamentele concepten en inzichten zouden zijn overgenomen, sommige titels of passages zouden letterlijk vertaald zijn (DE MORGEN, 30-5-2013). Bij ontstentenis van een formele procedure werkt de Vlaamse universiteit die het doctorsdiploma afleverde een omvangrijk traject uit, met respect voor de rechten van de betrokkene, vooraleer verdere stappen te ondernemen.

In juni 2012 speelt alweer een andere zaak. Ditmaal betreft het een Vlaamse hoogleraar consumentengedrag aan een Nederlandse universiteit. Uit onderzoek van de universitaire integriteitcommissie blijkt dat de hoogleraar twee artikelen heeft gepubliceerd met onwaarschijnlijke resultaten. De data zijn niet meer beschikbaar voor controle. Het zijn artikelen over de effecten van kleur op menselijk gedrag. Volgens de hoogleraar stonden de gegevens op een computer waarvan de harde schijf was gecrasht. De papieren enquêtes waren volgens betrokkene verdwenen na een verhuizing. De hoogleraar geeft toe dat hij bij twee onderzoeken *'data zodanig heeft geselecteerd dat de gezochte effecten statistisch significant werden'* (EOS, 25-06-2012). De twee artikelen van de hoogleraar worden door de universiteit teruggetrokken uit

1 Zie <http://www.foliaweb.nl/debat/wetenschapsfraude-%E2%80%98het-probleem-ligt-bij-publicatiedruk%E2%80%99/>. Laatst geconsulteerd op 17 mei 2014.

wetenschappelijke tijdschriften. De hoogleraar dient zelf zijn ontslag in. Het was een collega die de betrouwbaarheid van zijn onderzoeken in twijfel trok².

Eind januari 2013 brengt de KNAW haar rapport *'Zorgvuldig en integer omgaan met wetenschappelijke onderzoeksgegevens'* naar buiten naar aanleiding van de spraakmakende affaire Y³. In het rapport concludeert de commissie dat betere toegankelijkheid van onderzoeksgegevens na afloop van het onderzoek kan bijdragen aan de transparantie van het academisch onderzoek. De conclusies van het rapport moeten toelaten toekomstig beleid te ontwikkelen voor het gebruik van academische onderzoeksgegevens. Meer transparantie van auteurs zal worden verlangd. Cees SCHUYT was voorzitter van deze KNAW-commissie.

De Nederlandse Vereniging voor Criminologie belegt kort daarop, naar aanleiding van het KNAW-rapport, een studiemiddag met als onderwerp: *'Transparantie van onderzoek in de criminologie'*. Op deze bijeenkomst is onder meer SCHUYT spreker. Hij noemt het gevaarlijk dat wordt voortgegaan met inhakken op Y, zodat de indruk wordt gewekt dat hij de spreekwoordelijke uitzondering vormt in de verder probleemloos functionerende (sociale) wetenschappen. Hij vindt dat er te weinig bekend is over de prevalentie van vormen van wetenschapsfraude: daar moet actief onderzoek naar gedaan worden. Bijvoorbeeld door steekproefsgewijs zware controles uit te voeren. Struikelblok vormen hier de universiteiten, die er niet veel voor voelen. De conclusie van SCHUYT is duidelijk: er is geen reden om voor de criminologie een uitzonderingspositie te voorzien⁴.

In februari 2013 speelt een andere zaak, waarbij een hoogleraar algemene rechtsleer aan een Nederlandse universiteit is betrokken. Hij komt in opspraak nadat een krant meldde dat hij hele stukken uit een onder zijn naam gepubliceerd handboek letterlijk heeft overgenomen uit het boek van zijn voorganger. Volgens de integriteitcommissie is er geen sprake van plagiaat of schending van de wetenschappelijke integriteit. Het College van Bestuur oordeelt dat er geen sprake is van integriteitschending, van 'fraude of plagiaat'. Wel zou betrokkene niet de 'zorgvuldigheid' hebben betracht die van een 'wetenschapper die het juiste voorbeeld moet geven mag worden verwacht'. Deze onzorgvuldigheid was echter in de ogen van het College van Bestuur 'excuseerbaar' (NRC HANDELSBLAD, 14-02-2013).

In maart 2013 wordt een Belgische neurowetenschapper ontslagen door zijn Vlaamse universiteit omdat hij testresultaten heeft verzonden. De 35-jarige hoogleraar had zogenaamd een medicijn ontdekt tegen epilepsie, maar toen de proeven niet de gehoopte resultaten opleverden, verzond hij andere resultaten (VOLKSKRANT, 22-03-2013).

Op 29 mei 2013 wordt de promotie van een Nederlandse promovenda op het laatste moment afgeblazen na een anonieme plagiaatklacht. De directe oorzaak lijkt slordigheid in referenties, maar er blijkt meer aan de hand te zijn. Het proefschrift is een bundel gepubliceerde artikelen en het is niet geheel duidelijk in welke mate deze artikelen door coauteurs geschreven zijn. Dit doet de vraag rijzen wat de intellectuele bijdrage was van de promovenda hieraan, en ook of het proefschrift al dan niet bestaat uit 'de eigen woorden' van de promovenda of uit die van de coauteurs? De promotor van de promovenda is een vooraanstaand econoom, lid van de KNAW. Hij was van 2002 tot 2008 hoofd van de belangrijkste subsidieverstrekker voor wetenschappelijk

2 Zie <http://www.scribd.com/doc/98165994/Rapport-CWI-Aangaande-Prof-Smeesters>. Laatst geconsulteerd op 17 mei 2014.

3 Zie <https://www.knaw.nl/actueel/publicaties/zorgvuldig-en-integer-omgaan-met-wetenschappelijke-onderzoeksgegevens>. Laatst geconsulteerd op 17 mei 2014.

4 Zie <http://www.keizersenkleren.nl/?p=354>. Laatst geconsulteerd op 17 mei 2014.

onderzoek in Nederland. Een integriteitcommissie wordt aangesteld door de rector van de universiteit waaraan de promovenda en hoogleraar zijn verbonden. De samenstelling van deze commissie wordt niet meteen bekend gemaakt⁵. Cees SCHUYT trekt in de pers fel van leer tegen het in behandeling nemen van anonieme klachten. *'Je geeft op die manier ruimte aan roddel en achterklap en creëert een sfeer van achterdocht en wantrouwen aan de universiteit'*. Omdat het rapport van de commissie bovendien niet openbaar wordt gemaakt, waardoor het werk van de commissie niet te controleren valt, spreekt hij van een *'geheim proces [...] dat haast gaat lijken op een heksenproces. [...] Alles wat jurist in mij is komt hiertegen in opstand'*⁶.

Eind mei 2013 trekt de universiteit, waar X in Vlaanderen promoveerde, zijn doctorstitel in wegens plagiaat. Het nieuws komt via het studentenblad naar buiten en wordt bevestigd door het bestuurscollege. De intrekking van het doctoraat zou volgens de universiteit proportioneel zijn met de vastgestelde inbreuk. De Nederlandse universiteit, waar X als hoogleraar Criminologie werkzaam is, stelt betrokkene op non-actief omdat hij niet langer voldoet aan de benoemingseisen voor het hoogleraarschap. Het college van bestuur van de Nederlandse universiteit verzoekt haar commissie wetenschappelijke integriteit, onder leiding van dezelfde hoogleraar die de zaak Y onderzocht, de publicaties van X te onderzoeken tijdens zijn aanstelling als hoogleraar. Het college van bestuur hoopt dat het onderzoek naar mogelijk verdergaand plagiaat door de hoogleraar criminologie voor 1 oktober 2013 klaar zal zijn. De commissie wetenschappelijke integriteit van de Nederlandse universiteit waar X als UHD had gewerkt voorheen voert een gelijkaardig onderzoek voor de periode dat hij daar werkzaam was.

Begin juli 2013 komen de Nederlandse Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) en het Rathenau-instituut met een rapport naar buiten, getiteld: *Hoeveel vertrouwen hebben Nederlanders in wetenschap?* (TIEMEIJER & DE JONGE, 2013). De onderzoekers analyseerden bestaand onderzoek over het vertrouwen van burgers in wetenschap en wetenschappers, en, omdat dat grotendeels ontbrak, hielden ze zelf een enquête onder 800 respondenten. Die respondenten werd onder meer een reeks van verschillende instituties voorgelegd en dienden op een schaal van 1 tot 10 aan te geven hoeveel vertrouwen ze in de betrokken institutie hadden. Voor alle opleidingsniveaus (variërend van laag, middel tot hoog) gold dat wetenschap het hoogste vertrouwen kreeg. Ook worden wetenschappelijke bronnen hoog gewaardeerd als betrouwbare bronnen van informatie. Reden voor de onderzoekers om te concluderen: *'Van een crisis in het vertrouwen in 'de wetenschap' lijkt dus geen sprake. Als men ondanks deze cijfers toch wenst te spreken van een 'crisis' in het vertrouwen van wetenschap, is niet geheel duidelijk welke nog veel zwaarder en dramatischer kwalificatie uit de kast getrokken moet worden om het vertrouwen ten aanzien van de andere instituties te beschrijven'*

5 Van het rapport van de commissie over de zaak verschijnt er eind 2013 enkel een beknopte samenvatting op de site van de Nederlandse Vereniging van Universiteiten (VSNU). Het rapport blijft geheim, ook nadat de commissievoorzitter het in januari 2014 in een kranteninterview 'een probleem' noemt dat het niet openbaar wordt gemaakt. De voorzitter wijst in het interview op fouten in de samenvatting, maar de universiteit onderneemt geen actie om deze fouten te herstellen. Het is niet duidelijk wat de commissie in haar rapport heeft gezegd over de inhoudelijke verstrengeling van promotor en promovenda en over ontbrekende helderheid over individuele bijdragen van de promotor en andere coauteurs.

Op 7 februari 2014 bevestigt de universiteit het bestaan van een tweede commissie, na een nieuwe anonieme klacht van dezelfde klager over het kwestieuze proefschrift. Dit keer komt de promotor zelf onder vuur te liggen omwille van vermeend (zelf)plagiaat. De man wijst de beschuldigingen van de hand.

6 Zie <http://frankvankolfschooten.nl/wordpress/?author=1&paged=2>. Laatst geconsulteerd op 17 mei 2014.

(TIEMEIJER & DE JONGE, 2013). Wel is het zo dat het vertrouwen in de wetenschap daalt, naarmate mensen een groter maatschappelijk onbehagen voelen, maar waarschijnlijk geldt hetzelfde voor het vertrouwen in alle instituties en heeft dat dus niet per se iets met wetenschap als zodanig te maken, aldus de onderzoekers.

In augustus 2013 ontslaat een Nederlands universitair medisch centrum een Belgische laboratoriumonderzoekster van de afdeling reumatologie, nadat uit intern onderzoek blijkt dat zij laboratoriumonderzoek heeft gemanipuleerd. De vrouw zou een test hebben ontwikkeld waarbij specifieke antistoffen bij patiënten met reumatoïde artritis kon worden aangetoond. Na onderzoek blijkt dat ze 's avonds en 's nachts monsters manipuleerde om de gewenste uitslagen te krijgen. Ze bekent en accepteert haar ontslag. De universiteit trekt twee wetenschappelijke publicaties van de vrouw terug⁷.

Kort daarna, in september 2013, komt alweer een andere affaire naar voren. De zaak komt aan het licht naar aanleiding van het boek *'Ontspoorde Wetenschap'* in de slipstream van de affaire Y. De gepensioneerd hoogleraar politieke antropologie, verbonden aan een Nederlandse universiteit, verzond een groot aantal publicaties en loog over onderscheidingen die hem te beurt zouden zijn gevallen⁸.

Eind december 2013, dus zowat drie maanden na het beoogde tijdstip, maakt de integriteitcommissie bekend dat in de wetenschappelijke publicaties van hoogleraar criminologie X, in de periode dat hij daar werkzaam was, geen plagiaat werd aangetoond. De conclusie van de Commissie wordt door het College overgenomen. De commissie wetenschappelijke integriteit van de universiteit waar X werkte als UHD is tot een gelijkkluidende conclusie gekomen. Beide commissies hebben tijdens het onderzoek met elkaar contact gehouden over het verloop van het onderzoek.

Er werden veertig publicaties van X onderzocht. Uit het ene onderzoek blijkt dat betrokkene 'omvangrijke passages' uit zijn proefschrift hergebruikte in zijn artikelen. Hier zitten echter geen 'als plagiaat gekenmerkte passages' bij. In zes publicaties wordt één steeds dezelfde passage uit het proefschrift hergebruikt. Deze passage is oorspronkelijk toe te schrijven aan een boek van een andere auteur dan X. De criminoloog schrijft wel dat hij de betreffende theorie niet zelf heeft ontwikkeld en verwijst naar de wetenschapper die dat wel deed. Maar hij laat na te vermelden dat hij de verwoording van de auteurs van het boek heeft gebruikt. De commissie noemt dit 'onzorgvuldig'. De commissie sprak ook met zeven collega's van X. Uit die gesprekken komt in het algemeen naar voren dat de criminoloog hard werkte, sterk gemotiveerd was en dat studenten hem waardeerden. Er zouden ook conflicten geweest zijn met twee collega's. De commissie is echter niet van mening dat betrokkene zich dermate intimiderend heeft gedragen of personen zodanig onder druk heeft gezet dat hij zich verwijtbaar heeft gedragen. De universiteit ontslaat criminoloog X omdat hij niet meer voldoet aan de benoemingseisen voor het hoogleraarschap (DE TELEGRAAF, 19-12-2013).

Wat leren we uit deze korte kroniek?

We stellen vast dat wetenschapsfraude diverse vormen kan aannemen. CORNELIS (2013), een Vlaamse wetenschapsfilosoof, lijst in zijn boek *Eerlijke Wetenschap. Waarom hebben wetenschapsmensen een geweten nodig?* diverse vormen van 'onzorgvuldigheid' (zelf spreekt hij van 'wanstaltigheid') op. *Plagiaat* verwijst naar het overnemen van

7 Zie <http://nos.nl/artikel/540180-onderzoeker-ontslagen-door-lumc.html>. Laatst geconsulteerd op 17 mei 2014.

8 Zie <http://nos.nl/artikel/554286-hoogleraar-verzon-64-publicaties.html>. Laatst geconsulteerd op 17 mei 2014.

materiaal zonder adequate bronvermelding, een vorm van intellectuele diefstal. Dit varieert van het letterlijk overnemen van stukken tekst zonder verwijzing naar de oorspronkelijke bron, tot zelfplagiat, het herhalen van eigen werk als origineel. In dit laatste geval worden bijna letterlijke delen uit eigen artikelen gerecycleerd voor andere publicaties zonder verwijzing naar het origineel (*recyclage*), worden stukken tekst uit eigen artikelen of boeken aaneengeplakt zonder verwijzing (*collage*) of worden (onderzoeks)resultaten over meerdere publicaties verdeeld (*haspelen: salami slicing*). De vlotte toegankelijkheid van internet maakt dit gemakkelijk: zinnen worden uit verschillende internetdocumenten geplukt, door elkaar gemengd en aaneengeschreven tot een paper zonder referenties. Daarnaast bestaan vormen van *datafraude* (vormen van oplichterij): het zich onrechtmatig toe-eigenen en onwetenschappelijk aanpassen van gegevens, het ‘fabriceren van data’ (het zelf verzinnen van data), het bijschroeven van gegevens zodat ze passen bij het verwachte resultaat (datamassage), het op een misleidende wijze voorstellen van data die weliswaar correct verzameld, doch niet voldoende overtuigend lijken voor de onderzoeker (vervalsing) en het presenteren van foute of misleidende statistieken. Naast deze ‘technische’ vormen van fraude verwijst hij ook naar het zich opportunistisch richten op onderzoeksthema’s die misschien maatschappelijk en wetenschappelijk niet relevant zijn, doch cash opleveren in termen van kredieten, media-aandacht en wetenschappelijke publicaties. Opportunisme uit zich ook o.m. in het manipuleren van reviewprocedures of het aanvaarden van coauteurschappen zonder een bijdrage te hebben geleverd tot het onderzoek. Deze laatste vormen strafrechtelijk geen probleem, doch stellen wel degelijk ethische vragen.

Tot enkele maanden geleden was wetenschapsfraude ook eerder een buitenlands dan een Belgisch probleem. In ons land hadden we weliswaar gehoord van enkele Nederlandse fraudezaken en van bedenkelijke praktijken, doch veel stof deed één en ander niet opwaaien in het Vlaamse universitaire milieu. Een enquête bij onderzoekers in de biomedische wetenschappen in het blad *Eos* leidde echter tot ontuchtering toen bleek dat ook hier sprake was van bedenkelijke praktijken, van een ‘grijze zone’: gevallen die niet dadelijk als regelrechte fraude kunnen bestempeld worden, doch die bedenkelijk zijn vanuit het standpunt van wetenschappelijke integriteit⁹.

Niet alleen in de biomedische wetenschappen loert het gevaar van fraude om de hoek; wetenschapsfraude doet zich zowel voor in de alfawetenschappen als in de bèta- en gammawetenschappen, al dient het probleem ook te worden gerelativeerd. Van de circa 1.600.000 wetenschappelijke artikelen die jaarlijks worden gepubliceerd moeten er 300 worden teruggetrokken wegens fouten of fraude. Dit is 0.02% van alle wetenschappelijke output (HOOGHE, 2013). Het probleem is bovendien helemaal niet nieuw. De meest spectaculaire vervalsing blijft immers nog steeds deze van DAWSON een eeuw geleden, de ‘Piltown’ mens uit 1912: een frauduleuze archeologische vondst beschreven door DAWSON om zijn theorie over de afstamming van de mens te bewijzen ... (HOOGHE, 2013). Het wijst erop dat hybris en theoretische verblinding altijd op de loer hebben gelegen in het wetenschappelijk onderzoek, zelfs voor er sprake was van publicatiedruk ...

Ook moeten we concluderen dat de criminologie geen uitzonderingspositie in dit debat inneemt, niettegenstaande het feit dat criminologen zichzelf vaak een rol toeschrijven van een (maatschappij)kritische onderzoeker die vertrekkende vanuit juridische, ethische en mensenrechtelijke criteria maatschappelijke instellingen en functies kritisch beoordeelt. Dit verhindert niet dat ook criminologen soms betrapt

9 Zie http://www.darkpharma.nl/uploads/7/3/2/8/7328594/025_eos_1304.pdf. Laatst geconsulteerd op 17 mei 2014.

worden op vormen van (opzettelijke) onzorgvuldigheid. Een wetenschapper is immers in de eerste plaats een mens en elke mens is gevoelig voor eer, status en menselijke zwakheden. Eén van de hier boven vermelde fraudeurs (weliswaar geen criminoloog) verklaarde gedreven te zijn door ‘scoringsdrift, ambitie, luiheid, nihilisme, hang naar macht, statusangst, publicatiedruk, arrogantie, emotionele onthechting en verslaving’. Hij wou aan de top staan van zijn discipline, doch met de resultaten van eerlijk onderzoek lukte hem dat niet. Dan maar data en bewijzen verzinnen (RITSEMA, in CORNELIS, 2013).

Uit meerdere bijdragen en getuigenissen blijkt evenwel dat niet zozeer individuele kenmerken en behoeften dergelijke uitschuiers verklaren, doch dat vooral externe factoren meespelen: in alle wetenschapsdomeinen is sprake van een grote externe druk op de wetenschapper, veroorzaakt door (te) grote verwachtingen van maatschappij en opdrachtgevers, door competitie-, selectie- en publicatiedruk, leidend tot intense concurrentie met collega-onderzoekers om onderzoekskredieten en status en door vermarkting (bv. CORNELIS, 2013). In hun bijdrage ‘Over wetenschapsfraude als bliksemafleider’ leggen GUTWIRTH en CHRISTIAENS in dit nummer net de nadruk op deze externe druk. Zij definiëren wetenschappelijke fraude als ‘opzettelijke, kwaadwillige of bedrieglijke inbreuken op de *objectiteit* en het collectieve vertrouwen die kenmerkend zijn voor de wetenschappelijke praktijk’. Zij spreken in navolging van LATOUR van *objectiteit* in plaats van *objectiviteit*, omdat de wetenschapper gebonden is door wat hij onderzoekt: hij ontleent er het recht tot wetenschappelijk spreken aan, hij deelt het lot van de feiten, ... Zij klagen aan dat aan de universiteiten de wetenschappers een marktlogica wordt opgedrongen, waarin vraag en aanbod en concurrentie tussen wetenschappers tot principes zijn verheven. Het echt wetenschappelijke dat wordt gekenmerkt door samenwerking, vertrouwen en transparantie wordt gekoloniseerd door de *knowledge economy*. Dit is niet alleen het geval voor de wetenschappers die octrooieerbare en technologische producten afleveren, maar ook voor de sociale wetenschappen en *humanities*, waar output in termen van publicaties en doctoraten, en dan vooral van de groei daarvan, het eindcriterium vormt. Net die onderwerping aan de markt schaadt de open samenwerking tussen wetenschappers, het onderlinge vertrouwen en transparantie, en de noodzakelijke mogelijkheid op wederzijdse kritiek.

Verder leren de opgesomde gevallen dat dergelijke wetenschapsfraude in grote mate aan het licht komt dankzij journalistiek werk en door klokkenluiders. In veel gevallen gaat het om (jonge) collega’s die fraude aan het licht brengen en klacht indienen. Hoewel dit een vorm van zelfreinigend vermogen inhoudt dient opgepast dat hier geen klikcultuur ontstaat. Waar de behandeling van dergelijke klachten uiteraard confidencieel dient te gebeuren, dient uiterste voorzichtigheid aan de dag gelegd te worden met anonieme klachten. Het zou niet de eerste keer zijn dat collega’s dit soort klachten gebruiken als middel om met lastige collega’s af te rekenen. Bovendien blijkt dat de bestrijding van wetenschapsfraude weinig voortgang maakt en dat de doorlooptijd om tot een afgewogen beslissing te komen lang is, zeker wanneer er geen heldere procedures zijn voorzien. Universiteiten haasten zich daarom om commissies wetenschappelijke integriteit op te zetten die ongetwijfeld nuttig werk verrichten.

Sinds 2007 bestaat er aan de KU Leuven een meldpunt voor wie een voorval van inbreuk op integriteit of manifeste fraude wil rapporteren. In geval van een integriteitkwesitie wordt de Commissie voor Wetenschappelijke Integriteit ingeschakeld, die advies geeft voor remediëring en indien nodig voor sanctionering (MEYVIS, 2014). Ook de UGent en VUB beschikken over een dergelijke Commissie Wetenschappelijke Integriteit (CWI), die meteen functioneert als meldpunt voor eventuele gevallen van fraude. Uiteindelijk is het ‘zelfreinigend vermogen’ van universitaire instellingen

relatief groot. Het is evenwel van belang erop toe te zien dat de bevindingen van dergelijke commissies de toets van de openbaarheid doorstaan. Het bestrijden van frauduleus gedrag mag niet als gelegenheid worden aangegrepen om het persoonlijk functioneren, middels subjectieve waardering van geruchten, te beoordelen. Het is van belang daarbij op een degelijke wijze de rechten van de verdediging te vrijwaren.

Bovendien volstaat dit 'repressief achteraf optreden' niet. Meer controle zal het probleem niet oplossen. Criminologen weten dit maar al te goed. Preventie is minstens even belangrijk. In die zin meldde de campuskrant van de KU Leuven op 26 februari 2014 dat aan de universiteit van Leuven initiatieven werden opgestart rond bewustwording en preventie rond wetenschappelijke integriteit. Zo werd een werkgroep opgestart onder de Raad Onderzoeksbeleid die een reeks preventie-initiatieven heeft uitgewerkt. Aan de Groep Biomedische Wetenschappen krijgen doctorandi vanaf hun eerste jaar een hoorcollege over integriteit in het onderzoek. Momenteel wordt dit hoorcollege universiteitsbreed uitgebouwd voor alle startende doctorandi. Binnen de doctoralschools kunnen disciplinespecifieke kwesties verder uitgediept worden. Er komt ook een onlinecursus rond wetenschappelijke integriteit: LIRICs (Leuven Institutional Research Integrity – Culture and Self Reflection), toegepast op vijf grote wetenschapsdomeinen, en ook sterk aanbevolen aan gesettelde ZAPleden. En het Centrale Beleid zal in samenwerking met ICTS ondersteuning bieden aan het beheer van onderzoeksgegevens. Ook worden studiedagen gewijd aan ethiek binnen het wetenschappelijk onderzoek. Zo organiseert het Flanders Training Network for Methodology and Statistics (Flames) momenteel studiedagen waarop (beginnende) onderzoekers gewezen worden op de gevaren van onoordeelkundig gebruik van statistische technieken.

De vraag is evenwel of controle en preventie volstaan. Wetenschapsmensen weten immers wat mag en wat niet mag, en weten wat de gevolgen kunnen zijn van een scheve schaats. Grosso modo zijn de ethische regels gekend. Ook de studenten wordt onderwezen wat de regels zijn bij het schrijven van een scriptie. Het is dan ook de vraag of het zal volstaan de regels te verscherpen, de controle en de pakkans te vergroten, en te vervolgen, zeker in het licht van de door de auteurs van dit nummer beschreven problemen.

Ethische kwesties in het criminologisch domein houden niet enkel verband met hoger geschetste problematiek. Lode WALGRAVE gaat in dit nummer in op de maatschappelijke verantwoordelijkheid van criminologen. Hij herinnert er ons op een indringende wijze aan dat wetenschap niet in een sociaalethisch vacuüm wordt beoefend. Hij onderscheidt hierin drie lagen. Op de eerste plaats stelt de auteur vast dat de criminologie gaat over gedragingen die wettelijk en vaak ook moreel verwerpelijk zijn, en dat deze wetenschap tevens praktijken en beleidsopties onderzoekt die onvermijdelijk ook een sociaalethische dimensie inhouden. Op de tweede plaats houdt WALGRAVE voor dat de deontologie de intern wetenschappelijke onderzoekspraktijk regelt. Dat houdt volgens hem niet enkel verband met integriteitkwesties en eventuele wetenschapsfraude, maar ook met het respecteren van de rechten van de onderzochte subjecten. In laatste instantie zoomt de auteur in op de extern wetenschappelijke ethiek, die verband houdt met de maatschappelijke positie van het wetenschappelijk onderzoek en de rol daarin van de onderzoeker.

In een andere bijdrage gaan Dirk VAN DAELE *et al.* in op een belangrijk ethisch vraagstuk, met name het waarborgen van anonimiteit van de respondenten en van de vertrouwelijkheid van gegevens in criminologisch onderzoek. Hoewel er deontologische richtlijnen bestaan waarop de criminoloog-onderzoeker zich kan beroepen, werd in België tot nog toe relatief weinig aandacht besteed aan de vraag of en in welke mate

de bronnenbescherming in het criminologisch onderzoek in het algemeen en het waarborgen van anonimiteit en geheimhouding van de bronnen in het bijzonder ook daadwerkelijk gewaarborgd c.q. afgedwongen kunnen worden. Het is op dit vraagstuk dat in deze bijdrage wordt ingezoomd.

Jeroen MAESSCHALCK *et al.* pleiten ervoor het debat over wetenschappelijke ethiek niet te beperken tot het controlerend en sanctionerend optreden na schandalen. Zij pleiten ervoor dat universiteiten onderzoekers meer ondersteunen op het vlak van wetenschappelijke integriteit. Onderzoekers worden geconfronteerd met morele dilemma's en weten niet altijd hoe daarmee adequaat om te gaan. Het gaat hierbij niet zozeer om zware integriteitsschendingen, maar om lastige ethische problemen waarmee onderzoekers geconfronteerd worden. In deze bijdrage wordt gefocust op drie domeinen waarbinnen de criminologische onderzoeker geconfronteerd kan worden met dilemma's: 'informed consent', persoonlijke omgang met respondenten en rapportering van onderzoeksresultaten.

Gerben BRUINSMA, voorzitter van het Nederlandse Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR), werd door de editors van dit nummer aangezocht te beschrijven hoe de leden van het NSCR ethisch verantwoord omgaan met databanken in hun wetenschappelijk onderzoek. Dit studiecentrum beschikt over 100 databestanden en heeft 80 onderzoeken lopen. Het doel van dit stuk is aan te geven vanuit welke beroepsmoraal in deze instelling wordt gehandeld.

De editors van dit themanummer menen dat met deze bijdragen een groot aantal ethische kwesties in het criminologisch onderzoek zijn afgedekt, maar exhaustiviteit durven zij niet te verhoppen. Veeleer hopen zij dat dit themanummer de aanzet mag zijn om de aandacht voor ethische kwesties in het onderzoek te activeren, ook in de criminologische wetenschappen. Ieder heeft daarin als onderzoeker zijn eigen verantwoordelijkheid te nemen, ongetwijfeld, maar het zou getuigen van naïviteit om te geloven dat de som van al die individuele gedragingen zal leiden tot een ethische onderzoekspraktijk. Ook beleidsvoerders en besluitvormers hebben hierin een grote verantwoordelijkheid en rol. Het zijn zij die de vorm van de mand bepalen waarin appels kunnen rijpen of ... rotten.

Referenties

- CORNELIS, G.C. (2013). *Eerlijke wetenschap. Waarom hebben wetenschapsmensen een geweten nodig?* Tiel: Lannoo.
- DIJKHUIS, J., HEUVES, W., HOFSTEDÉ, M., JANSSEN, M. & RORSCH, A. (1997). *Leiden in Last. De zaak Diekstra nader bekeken*. Rijswijk: Elmar.
- HOFSTEE, W.K.B & DRUPSTEEN, TH.G. (1996). *Rapport van de Onderzoekscommissie inzake beschuldigingen Diekstra*. Leiden.
- HOOGHE, M. (2013). Over integriteit. In J. TOLLEBEEK, J.C. VERSTRAETE & E. VAN DE PERRE (ed.), *Onweerstaanbaar veranderlijk. Over de cultuur van de wetenschap*, 108-109.
- MEYVIS, L. (2014). Verder bouwen aan een huis van vertrouwen. *Campuskrant*, 26 februari 2014, 9.
- TIEMEIJER, W. & DE JONGE, J. (2013). *Hoeveel vertrouwen hebben Nederlanders in wetenschap?* Den Haag: Rathenau Instituut.
- VAN KOLFSCHOOTEN (1993). *Valse vooruitgang. Bedrog in de Nederlandse wetenschap*. Amsterdam: Veen.
- VAN KOLFSCHOOTEN, F. (2012). *Ontspoorde Wetenschap – Over fraude, plagiaat en academische mores*. Amsterdam: De Kring.